

"חושבת שֶאָקוּם וְלֹא אֶמְצָא בְּתִים" – החרדה המכוננת את חווית הבית כהיעדר בשירתה של תרצה אתר

מאת: : ליאור גרנות, בוגרת תואר MA, מגמת ביבליותרפיה, החוג ליעוץ והתפתחות האדם, אוניברסיטת חיפה.
בהנחיית: ד"ר דנה אמיר, החוג ליעוץ והתפתחות האדם, אוניברסיטת חיפה.

התפישה התרבותית והפסיכולוגית של המושג "בית" רואה בו מקום המהווה הגנה מפני החוץ ומספק ביטחון, יציבות ותחושת שייכות (גסטון באשער, 1964/1994; יי פו-טואן, 1977; אדוארד רלף, 1976; יעקב מטרי, 2005). אולם, כידוע, במציאות עצמה בתים לא מעטים אינם מספקים ביטחון ויציבות עבור הילדים הגדלים בהם אלא מהווים מרחבים מאיימים עבורם: כאלה שבין קירותיהם מתרחשות התעללויות מסוגים שונים והזנחה פיזית ו/או רגשית; בתים המייצרים חרדה ותחושת איום תמידית עבור הגדלים בהם. עם זאת, גם כאשר החוויה המציאותית במרחב הביתי איננה כה קיצונית תיתכן התפתחותה של חוויה פנימית מעוררת ובלתי יציבה ביחס למרחב הביתי, הנשלטת על-ידי אזורי חרדה בנפש. אלו סוגי חרדה עלולים לסדוק את המרחב הפנימי ולטלטלו עד כדי כינון חווית הבית לא כמקום מגן ומכיל אלא ככזה הנושא בתוכו תחושה של היעדר ואף תחושות איום? – מלאני קליין דיברה על חרדות איון ופירוק כעל חרדות ראשוניות (דורבן, 2003, עמ' 18); וילפרד ביון דיבר על "אימה חסרת שם" (סימינגטון, 1996/2000, עמ' 64); דונלד ו' ויניקוט דיבר על "חרדות שלא ניתן להעלותן על הדעת", חוויות של התפוררות לחתיכות, נפילה עד אין סוף ומוות (מיכל ריק, 2009, עמ' 277); ואסתר ביק דיברה על "חרדות קטסטרופאליות" המתרחשות בתוך חוויות פאסיביות של חוסר אונים מוחלט (1968, עמ' 484). חרדות קמאיות וחובקות-כל אלו יכולות להתפוגג קמעה ולהיחוות כמרוככות יותר וכמאיימות פחות בנוכחותו של אובייקט מיטיב ומכיל. אולם כאשר האובייקט נחוה כאובייקט נעדר או לחילופין כאובייקט המשתלט על המרחב הנפשי של הסובייקט – לא תתאפשר התרתן של חרדות אלו; הנפש תתמלא הן בתכנים החרדתיים שנחו מלכתחילה וכעת – בהיעדר ההכלה – נחווים כעוצמתיים יותר; והן ב"חור" שיוצר בתוכה לנוכח היעדרו של האובייקט. "חור" זה יבסס את חווית ההיעדר בתוך הנפש ולפיכך יבנה גם את המרחב הביתי כמרחב של היעדר ואיום.

בבואנו לבחון את תמת הבית בשירתה של תרצה אתר, אנו נוכחים לדעת כי על אף שרבים משירים נכתבים מתוך החדר ומתוך הבית, המרחב הביתי הפואטי איננו מספק לה ביטחון והגנה מפני תחושות של איום אלא דווקא מעורר את תחושות האיום, והדוברת חווה את "חדרה המסויד" ככזה הקם עליה לתקוף אותה: "מנקר את עיני בחושך" (תרצה אתר, "דם וזמן", שירים 1976/7, בתוך: 1979, עמ' 147).

מחקר זה הוא מחקר עיוני תיאורטי הודן בחוויית הבית בשירתה של תרצה אתר כ"מקרה בוחן" של החוויה הנפשית של המרחב הביתי כמרחב של היעדר. הוא בוחן הן את ביטוייה הפואטיים והתמטיים של חווית הבית כחוויה של היעדר בשירתה של אתר, והן את ביטויי החרדה המכוננים אותה ככזאת. השאלות העומדות בבסיסו הן, לפיכך: כיצד באה לידי ביטוי תמת החרדה בשירתה של אתר? כיצד באה לידי ביטוי תמת חווית הבית כהיעדר בשירתה של אתר? באיזה אופן מכוננת החרדה את חווית הבית כחוויה של היעדר? בנוסף, בוחן המחקר כיצד משפיעה חווית הבית כהיעדר על אופן התבוננותה של הדוברת על החוץ ועל יכולתה לכוון מרחב מעברי בין הפנים והחוץ.

הדיון בביטויי החרדה בשירתה של אתר מבוסס על דיון מעמיק בתיאוריות פסיכואנליטיות העוסקות בחרדה ובדינאמיקת יחסים פתולוגית בין הסובייקט לאובייקט הראשוני המשמרת ומעצימה את החרדה. כך, משולבות בדיון תיאוריות פסיכואנליטיות של מלאני קליין, וילפרד ביון, דונלד ו' ויניקוט, מרגרט ליטל, דידייה אנוייה, אסתר ביק, תומס ה. אוגדן ופרנסיס טסטין – הדנים בחרדות ראשוניות ומדברים על חשיבותו של אובייקט מכיל ומיטיב על מנת שיתאפשר "פירוק" החרדות הללו וריכוכן. בנוסף, משלב המחקר

מהגותם של תיאורטיקנים הדנים במשמעותו של המרחב הביתי, כגון גסטון באשלה, אדוארד רלף ויי פו-טואן, המדגישים את חשיבותו של הבית כמרחב המספק הגנה, שייכות, יציבות וביטחון.

החרדה המתבטאת בשירתה של אתר היא חרדה ראשונית המורכבת מתכנים של סכנת איון, פירוק והיעלמות. אֶת החרדה העוצמתית הזאת מפנה הדוברת אל אובייקט, אלא שהאובייקט לא מכיל את חרדותיה אלא הודף אותן באמצעות התעלמות או הכחשה; לחילופין נחוה האובייקט כחודרני ופולשני. באופן זה לא מצליחה להיווצר אצל הדוברת תחושה של עצמי נפרד ויציב, ומטען החרדה הראשוני אותו היא נושאת רק הולך וגדל. בשל תחושת הערטילאיות שחשה הדוברת ובגלל היעדר הנפרדות בינה לבין האובייקט – היא חשה צורך "להיצמד" אליו; היצמדות זו מגבירה בתורה את ההזדהות עמו, עד כי מיטשטש עוד יותר הגבול ביניהם. באופן מעגלי, טשטוש גבולות זה מעצים את תחושת היעדר הממשות ואת סכנת האיון והפירוק ובכך רק מגביר עוד יותר את חרדותיה. כך, לא מתרחשת הפנמה של דמות מכילה ולא מצליחה להיווצר איכות מרגיעה בתוך הנפש.

בהיעדר תחושת בית בפנים ולאור מפגש עם החוץ כאובייקט בלתי מכיל, מנסה הדוברת בשירתה של אתר למצוא מפלט במרחב הלימנילי שבין הפנים לחוץ – בחלון – ופונה אליו בניסיון למצוא שם הגנה והכלה. אתר מנסה להשתמש בחלון כמרחב מעברי; אלא שבהיעדר הכלה על-ידי החוץ ולנוכח חווייתו כערטילאי, ומאחר שלא נוצר בנפשה מכל פנימי – גם כינונו של החלון כמרחב מעבר בין הפנים לחוץ איננו אפשרי ומאבד ממשמעותו ככזה. תחת זאת הופך החלון למייצג את חוסר האחיזה ואת התלישות; הוא הופך לחלל שמהותו היעדר; חלל המשקף לא את החוץ הניבט דרכו אלא אֶת הפנים החרדתי של הדוברת עצמה.

רשימת מקורות

אתר, ת. (1979). "שירים 1976/7" בתוך: עיר הירח. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

דורבן, י. (2003). 'על אהבה, שנהא וחרדה – מבוא לחשיבה הקלייניאנית'. בתוך מ. קליין, כתבים נבחרים. תל אביב: תולעת ספרים, עמ' 7-35.

מטרי, י. (2005). בית לנפש. מושב בן-שמון: מודן.

סימינגטון, ג', וסימינגטון נ. (1996) [2000]. החשיבה הקלינית של וילפרד ביון (תרגום מאנגלית: אורה זילברשטיין). תל אביב: תולעת ספרים.

ריק, מ. (2009). 'מבוא – מתלות לקראת עצמאות בהתפתחות היחיד'. בתוך ד.ו. ויניקוט, עצמי אמיתי, עצמי כוזב. תל אביב: עם עובד, עמ' 274-278.

Bachelard, G. (1964) [1994]. *The Poetics of Space*. Boston, Massachusetts: Beacon Press books.

Bick, E. (1968). The Experience of the Skin in Early Object-Relations. *International Journal of Psycho-Analytic*, 49, 484-486.

Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion.

Tuan, Y. F. (1977). *Space and Place: The Perspective of Existence*. Minneapolis: University Press.

מילות מפתח: תרצה אתר, חרדה, בית, היעדר, איום, חרדות ראשוניות, מוות, יחסי אובייקט, מרחב מעברי, פסיכואנליזה, מלאני קליין, דונלד ויניקוט, וילפרד ביון, דידייה אנוייה, עצמי, חלון.

ליאור גרנות, דוא"ל: lior.granot@gmail.com

www.liorgranot.com

<http://bibliotherapy.co.il>